

THOROCZKAY GÁBOR

**Megjegyzések a 11–12. század fordulójának
magyar egyháztörténetéhez
Források, zsinatok, pápai követek**

A Könyves Kálmán-kor magyar egyháztörténete az utóbbi évtizedekben is a vizsgálatok homlokterében állt, gondoljunk csak Kiss Gergely, Koszta László, Kőrmendi Tamás vagy Szovák Kornél kutatásaira. Magam most eddig is ismert és a magyar kutatás számára viszont még ismeretlen források ismeretében foglalkoznék néhány idevágó kérdéssel.

A magyar történetírás eddig még nem vett észre egy jó évtizede megjelent szaktanulmányt, amely pedig elsőrangú fontosságú vizsgált időszakunkhoz. Martin Brett angol kutató dolgozata szerint a vatikáni Szent Péter-bazilika kanonokjainak ősi könyvtára őriz két régi, a 12. század második feléből származó kódexet, amelyek Yves de Chartres *Panormia* című kánonjogi munkáját tartották fent (Ms G 19, Ms G 19bis). A másodikban több az interpolált szöveg, és eddig ismeretlen leveleket tartott fent II. Orbán és II. Paschalis pápáktól. Ezek a levelek több címzetthez szólnak (Rouen, Esztergom, Magdeburg, Milánó és Reims érsekeihez, valamint Piacenza püspökéhez).

Egy levél már eddig is számos más kéziratból ismert volt, a lengyel, kalocsai vagy spalatói érsekhez intézett híres pallium-levél, de itt Esztergom főpapjához címezték, ezt a kérdést alább bővebben tárgyalom. Végző soron mindegyik dekretális a pápai levéltárból (a fenti két pápa regisztrumköteteiből) származhat, ezért természetesen nem teljes szövegűek (hiányzik a teljes pápai *intitulatio*, a címzett pontosítása, egyéb formulás részek stb.). Orbán és Paschalis regisztrumkötetei a 13. század elejéig megvoltak Rómában. Gratianus és az öt megelőző kánonjogászok viszont sajnos csupán mérsékelten idézték a korabeli pápák levelezését, ezért nem sok maradt fent belőlük. Az MS G 19bis kompilátorát különösen érdekelték az érseki válszalaggal kapcsolatos jogok és kötelezettségek, e tárgyból II. Paschalis három eddig nem ismert levelét köszönhetjük neki. Az Orbán-levelek egyike is pallium-tárgyú.¹

¹ Brett, Martin: Some New Letters of Popes Urban II and Paschal II. *Journal of Ecclesiastical History*, 38. évf. (2007) 1. sz. 75–96., különösen 75–80.

II. Paschalisnak ez idáig két bizonyosan magyar tárgyú megnyilatkozását ismertük, a pannonhalmi apátságának szóló oltalomlevelét (1102),² valamint a somogyvári bencés apátság és a franciaországi Saint Gilles-i apátság kapcsolatát megerősítő diplomáját (1106),³ így Magyarországgal kapcsolatos dokumentumainak száma négyre, illetve a kalocsai palliumlevelével bizonytalanságai miatt lehetséges, hogy csak háromra nőtt.

A kollekción IV. számú levele tehát eddig a magyar történetírás számára teljesen ismeretlen volt és a gyűjtemény sorrendben első magyar tárgyú dokumentuma, latin szövegét és fordítását itt közlöm:

*Ugyanő (ti. II. Paschalis) az esztergomi püspöknek. Személyedről Isten kegyelme által csak jókat hallunk, ezért örvendünk, hogy az egyház kormányzására jutottál, azonban más-képpen kellett volna kérvényezned az apostoli széktől a palliumot. Illett volna ugyanis, hogy te magad jöjjél és hűségedet kinyilvánítsd, ahogy azt elrendelték a szent atyák rendelkezései. Követed viszont a rábízott ügyet bölcsen és serényebben elvégezte. De egyházad klerikusait, vagy ha klerikusokban hiány van, jelesebb világiakat kellett [volna] ez ügyben küldened. Továbbá úgy becsültétek kevésre az apostoli széket, hogy országotokból egy püspök sem iparkodott meglátogatni azt a ti időtökben. Sem legátusainknak, akiket hozzátok küldtünk, nem volt lehetősége, hogy zsinatot tartsanak, vagy bármit nálatok kijavítsanak.*⁴

A címzett nyilvánvalóan Lőrinc esztergomi érsek, aki frissen lépett hivatalba, így az eredeti pápai ügylevél keltezése 1105–1107 körülre tehető. A pápai követek személye ismeretlen, bár Ágoston bíboros legátus (Dalmáciában) 1103-ból adatolható.⁵ Brett szerint Lőrinc – II. Orbán 1096-i levele és a magyar király legációk jogigényei szerint – lehetséges, hogy Dalmácia felett kívánt joghatóságot szerezni.⁶

² Mérvadó kiadása: *Diplomata Hungariae antiquissima*. I. (1000–1131). Edendo operi praefuit Georgius Györfly. Bp., 1992. (A továbbiakban: DHA I.) 317–318. Regesztája: Jaffé, Philippus: *Regesta pontificum Romanorum ab condita ecclesiae ad annum post Christum natum MCXVIII*. Editionem secundam correctam et auctam curaverunt S. Löwenfeld–F. Kaltenbrunner–P. Ewald. Lipsiae, 1885–1888. (A továbbiakban: JL) 5663. sz. Magyar fordítását Érszegi Gézától ld. *Levéltárak – kincstárak*. (Források Magyarország levéltáraiból, 1000–1686). Szerk.: Blazovich László–Érszegi Géza–Turbuly Éva. Bp., 1998. 34–35.

³ DHA I. 352–353.; JL 6098. sz. Az értelmezése körüli vitákra ld. Solymosi László: *Szent László király sírja, kultusza és szentté avatása*. In: *Szent király, lovagkirály*. (A Szent László-herma és a koponyareklye vizsgálatai). Szerk.: Kristóf Lilla Alida–Lukácsi Zoltán–Patonay Lajos. Győr, 2017. 16–39., különösen 17–23.

⁴ *Idem Strigoniensi episcopo. De persona tua bona per Dei gratiam accipimus unde te ad ecclesiae regimen pervenisse gaudemus, sed ab apostolica sede palleum aliter oportuit postulari. Te ipsum enim venisse et fidem tuam exposuisse condecuit, quemadmodum sanctorum patrum est sancionibus institutum. Nuncius quidem tuus iniunctum sibi negotium prudenter et instantius est executus. Sed ecclesiae tuae clericorum penuria est meliores laici ad hanc rem fuerant destinandi. Porro vos ita sedem apostolicam parvipenditis, ut nullus ex vestro regno episcopus eam vestris temporibus visitare curaverit. Neque legatis nostris qui ad vos missi sunt aut concilium celebrare aut aliquid apud vos corrigere facultas fuit.* Brett, Martin: *Some new letters* i. m. 82–83.

⁵ Ágoston apocrisarius, áldozópap-bíboros (SS. Quattro Coronati): DeLegatOnline adatbázis, <http://delegatonline.pte.hu/search/persondatasheet/id/163> (utolsó letöltés ideje: 2018.07.08).

⁶ Brett, Martin: *Some new letters* i. m. 83.

Mit tehet hozzá ehhez a magyar kutatás: egyfelől Lőrinc életpályája alapján egy határozott, Kálmán-párti főpapot láthatunk magunk előtt, aki a királyi kápolna papságából került az esztergomi érseki székre. Kétségkívül járt Kálmánnal Dalmáciában, bár ottani egyházi joghatósági igényeit a magyar történetírás nem vallja.⁷ Fontosabb zsinati tevékenysége: a levél alapján nyilvánvaló, hogy az e dekretális szerint még inkább 1104/1105 körülre datálható I. esztergomi zsinatnál⁸ nem kívánta a magyar felsőpapság (és bizonyos a király) pápai követ jelenlétét. Ekkor ugyanis még nem akarták a reformpápaság különböző követelményeit (papi nőtlenség, válás utáni házasság tiltása, világi befolyás visszaszorítása, simónia tiltása) elfogadni Magyarországon, hiszen ezeket a gregorianizmusnak megfelelő kapitulumokat Európa-szerte mindenkor pápai legátusok kényszerítették ki.⁹ Erre is határozott bizonyíték a levél megszövegezése a pápai küldött akadályoztatásáról. Végül: akadozott a pápaság és a magyar egyház kapcsolatai is, hiszen a dekretális szerint egy püspök sem járt az annak megírása előtti években Rómában (erről sem volt korábban semmiféle információ).

A VII., a kutatásban már évszázadok óta ismert levélnek (*Significasti frater*) csak a vatikáni kódexbeli rubrikáját közlöm:

*Esztergom püspökének. Akik a pallium elfogadásakor vonakodnak a kötelező engedelmességet nyújtani az apostoli székek. II. Paschalis pápa.*¹⁰

E dokumentumnak friss kritikai kiadása és kiváló, kommentált magyar fordítása is létezik.¹¹ A számos más címmel is ismert pápai levél (*archiepiscopo Poloniensi, Panormitano, Saloniae, P. Colocensi archiepiscopo* stb.) kánonjogi gyűjteményekbe is belekerült. Problémás a keltezése is, a *terminus post quem* 1104, a dánok érsekségének említése miatt. A lengyel kutatás a lengyel érsekben, a magyar kutatás a kalocsai érsekben hitt, ez utóbbit támasztották alá a lengyel Marian Plezia tanulmányai is.¹²

Azt a magyar kutatás azonban kevésbé tartotta számon, miszerint tekintélyes képviselő akad a spalatói érsek címzett mivoltának is (Pietro Zerbi, Krzysztof Skwierczyński), amely Manasses ottani érsek beiktatásával (1111/1112) hozza kapcsolatba. Martin Brett szerint azonban Manasses pápai felszentelésben részesült, tehát nem valószínű, hogy ezt követően kapott volna még pallium-levelt is.

Brett szerint Esztergom a legkézenfekvőbb megoldás, 1105 után Lőrinc érsek törekedett az érseki válszalagra, a IV. számú levél a kérdés egy korábbi állására utal, a datálás így lehet 1106–1107 utáni. Ugyanakkor problematikus, hogyan lett a kézirati hagyományban

⁷ Koszta László: Lőrinc. In: Esztergomi érsek (1001–2003). Szerk.: Beke Margit. Bp., 2003. 36–42., különösen 37–38.

⁸ E keltezésre ld. Thoroczkay Gábor: Megjegyzések a Hartvik-féle Szent István-legenda datálásának kérdéséhez. In: Uő: Írások az Árpád-korról. Történeti és historiográfiai tanulmányok. TDI-Könyvek 9. Bp., 2009. 67–87., különösen 73. (Első megjelenése: „Magyaroknak eleiről”. Ünnepi tanulmányok a hatvanesztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk.: Piti Ferenc. Szeged, 2000. 569–591.)

⁹ Erre ld. Szuromi Szabolcs Anzelmnek a 20. jegyzetben idézett tanulmányait.

¹⁰ *Strigonie episcopo. Qui in susceptione pallii debitas cautiones apostolice sedi exhibere detractant. Paschalis papa II.* Brett, Martin: Some new letters i. m. 89.

¹¹ DHA I. 345–346.; JL 6570. sz. Bevezetővel és jegyzetekkel ellátott magyar fordítását Körmenyi Tamástól ld. Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről. Szerk.: Makk Ferenc–Thoroczkay Gábor. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 22. Szeged, 2006. 236–241.

¹² A kérdés irodalmát ld. Körmenyi Tamás: az előző jegyzetben i. m. passim.

Strigonie-ből *Polonie* vagy *Salonie*. Az angol kutató szerint az eddigi megoldási kísérletek mellé Esztergomnak is mindenképpen fel kell sorakoznia.¹³

Mindennek fényében viszont lehetséges, hogy módosítandó mind a korán elhunyt Koszta László, mind a magam véleménye a pápai levéllel kapcsolatban. Mint ismeretes, Koszta a 12. század közepéig tagadta Kalocsa érsekének metropolita mivoltát, kezdetben címzetes, ún. autokefál érseknek tekintve (pályája végén mindezt monografikusan is kifejtette), míg e sorok írója vitatta ezt, a kezdetektől kalocsai érsek-metropolitáról beszélt, aki a kevésbé krisztianizált Dél- és Kelet-Magyarország térítését irányíthatta. Miután mindketten a kalocsai érseket tekintettük a palliumlevél címzettjének, Koszta mindenképpen igazolni akarta a levél egyértelmű utalásai (pallium, a levélben említett érsek elődje egy püspököt büntetett meg stb.) ellenére, hogy itt nem egy metropolita a címzett,¹⁴ míg magam Kalocsa főpapja 12. század eleji metropolita voltának nyilvánvaló bizonyítékaként hivatkoztam rá.¹⁵ Amennyiben a dekretális Esztergomnak szól, úgy mindketten tévedtünk. (Megjegyzem: véleményemet Kalocsa korai jogállásáról továbbra is fenntartom, egy német nyelven hamarosan megjelenő tanulmányomban részletesebben ki is fejtem gondolataimat.¹⁶)

E korszak vizsgálatánál döntő jelentőségűnek minősíthetők Szuromi Szabolcs Anzelm kánonjogtörténész kutatásai. Főbb megállapításai a következők: a korai magyar zsinatokon (1092: Szabolcs, 1100 [1104/1105]: Esztergom, 1112: Esztergom) a leginkább használt joggyűjtemény a *Decretum Burchardi Wormatiensis*, és nem a korábban feltételezett *Collectio Pseudo-Isidoriana* volt, bár ennek ismerete sem tagadható (l. Gerics József vonatkozó kutatásait pl. a Hartvik-legendával kapcsolatban¹⁷). A keleti egyházfegyelemmel rokon kánonok (házasság, nős papság) sem bizánci hatásra vezethetők vissza,¹⁸ hanem a régi, még egységes joganyag nyugati közvetítésére, ill. bizonyos problémákkal – mint a nős férfiak pappá szentelésének ellenzése – Wormsi Burchard kollektíója, és ebből következőleg például a hazai szabolcsi zsinat nem is foglalkozott. Az 1112. évi, a II. esztergomi zsinatnál tetten érhető gregoriánus fordulat – hasonlóan Európa több országához, valamint a későbbi, 1169. évi magyar eseményekhez – egy pápai legátus magyarországi ténykedésének köszönhető. Ezt a legátust Balics Lajos és Fraknoi Vilmos alapján¹⁹ Kunó praenestei bíborospüspökkel azonosítja.²⁰

¹³ Brett, Martin: Some new letters i. m. 89–94.

¹⁴ Koszta László: A kalocsai érseki tartomány kialakulása. *Thesaurus Historiae Ecclesasticae in Universitate Quinqueecclesiensi* 3. Pécs, 2013. 76–78.

¹⁵ Thoroczkay Gábor: Az első magyarországi érsekek kérdéséhez. In: *Uő: Írások az Árpád-korról i. m. 9–21., különösen 20.* (Első megjelenése: *Tanulmányok a középkori magyar történelemről.* Szerk.: Homonnai Sarolta–Piti Ferenc–Tóth Ildikó. Szeged, 1999. 129–142.)

¹⁶ Thoroczkay, Gábor: Einige Fragen der Kirchenverwaltung des mittelalterlichen ungarischen König-tums (megjelenés alatt).

¹⁷ Gerics József: A Hartvik-legendá mintáiról és forrásairól. *Magyar Könyvszemle*, 97. évf. (1981) 1. sz. 175–188.

¹⁸ Erre ld. Komáromi László: A bizánci hatás kérdése a középkori magyar jogban és a magyarországi egyházjogban. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának Könyvei. Doktori értekezések 1. Bp., 2013. 93–124. Érvélését elfogadtam: Thoroczkay Gábor: Szent László és az egyház. In: *Európa és Magyarország Szent László korában.* Szerk.: Bárány Attila–Pósán László. Debrecen, 2017. 47–56., különösen 55.

¹⁹ Balics Lajos: A római katolikus egyház története Magyarországon. II. Bp., 1888. 75. és Fraknoi Vilmos: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a Római Szentszékkal. I. Bp., 31. A Ku-

Kunó 1112. évi magyarországi jelenlétét Kiss Gergely tette vita tárgyává. Kunó pályája ágostonosrendi kanonokként indult, 1107-től állt a reformpápaság szolgálatába, nemsokára praenestei bíboros-püspök lett, a Szentszék sokat foglalkoztatott diplomatája, aki 1122-ben hunyt el. Magyarországi ténykedését két elbeszélő forrás (Aurai Ekkehard és A Szász Évkönyvíró) tartotta fent, az 1116. évhez kapcsolva. Kiss Gergely megállapítása szerint ekkor bizonyosan nem tartózkodhatott hazánkban, és 1112-ben is nehezen tételezhető ez fel. Mértéktartó véleménye szerint a II. esztergomi zsinat bizonyosan legátusi zsinat volt, de Kunó bíboros-püspök személyétől mindenképpen elválasztandó.²¹

Egy megjegyzésért azonban kiigazítanám a fenti közleménynek. A II. esztergomi szinódus I. cikkelye szerint *ex auctoritate apostoli* kell a király üdvéért és a királyság szilárdságáért naponta imádkozni.²² Maga a fenti imaszándék régi, Meroving-kori hagyomány oklevelekben, zsinati határozatokban. Kiss Gergely – hivatkozva a Hartvik-legendára – az apostolt a magyar királlyal azonosítja. Ez mindenképpen téves megállapítás, már csak a szöveg értelmezése miatt is. Ekkor tehát a király felhatalmazása alapján kellett volna a királyért és az országért imát mondani egy, a gregoriánus pápaság által hazánkba küldött legátus elnökölte zsinat határozatából? Bizonyosan másról van szó. Egyfelől Istvánt csak a Hartvik-legendája egyik túlzó mondata azonosítja a koronát küldő pápa szájával apostolként,²³ mértéktartóbb az Kálmán-féle I. törvénykönyv bevezetője, amely apostoli férfiúként (*vir apostolicus*) ír róla,²⁴ és ez is rögzült a magyar hagyományban.

El kell ismernem, hogy biztos megoldást magam sem tudok nyújtani, meggyőzően nem tudom azonosítani a törvényszövegben szereplő apostolt. Az *Ex auctoritate apostoli* kitélet a 15. századi Thuróczy-kódex (az Árpád-kori törvények legteljesebb *corpusa*) nem is tar-

nóval kapcsolatos nézetük széles körben elfogadásra került, ld. Szovák Kornél: Pápai–magyar kapcsolatok a 12. században. In: Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve. Szerk.: Zombori István. Bp., 1996. 21–46., különösen 29–30.; Koszta László: Lőrinc i. m. 39.

²⁰ Szuromi Szabolcs Anzelm: A keleti egyházfegyelem befolyása a korai magyar zsinatokon. In: Tanulmányok a magyarországi egyházjog középkori történetéről. (Középkori kódexek, zsinatok, középkori műfajok). Szerk.: Erdő Péter. Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae. III. Studia 3. Bp., 2002. 143–153. (Első megjelenése: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 11. évf. (1999) 1–2. sz. 5–10.); Uő: Az első három Esztergomi Zsinat és a magyarországi egyházfegyelem a 12. században. In: Tanulmányok a magyarországi egyházjog i. m. 87–142. (Első megjelenése: *Magyar Könyvszemle* 115. évf. (1999) 3. sz. 377–409.); Uő: Esztergomi zsinatok és kánongyűjtemények a 12. századi Magyarországon. In: Uő: Fejezetek az egyházi jogalkotás történetéből. (Források és intézmények). Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae. III. Studia 15. Bp., 2011. 86–101. (Első megjelenése: *Iustum, Aequum, Salutare* 2. évf. [2006] 1–2. sz. 191–201.); Uő: Szempontok az 1092. évi szabolcsi zsinat kánonjogtörténeti vonatkozásaihoz. *Iustum, Aequum, Salutare* 13. évf. (2017) 4. sz. 189–203.; Uő: The influence of the universal and particular conciliar discipline on the Hungarian conciliar legislation in the 11th–13th century. *Prace Historyczne: Zeszyty Naukowe Uniwersitetu Jageiellonskiego* 143. évf. (2016) 3. sz. 463–479.

²¹ Kiss Gergely: Kuno pápa legátus és Magyarország az elbeszélő források tükrében. In: Hadi és más nevezetes történetek. Tanulmányok Veszprémy László tiszteletére. Szerk.: Kincses Katalin Mária. Bp., 2018. 253–262.

²² Závodszy Levente: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. (Függelék: a törvények szövege). Bp., 1904. 207.

²³ SRH II. 414.

²⁴ Závodszy Levente: A Szent István, Szent László és Kálmán i. m. 182.

talmazza, csak a későbbi, 16. századi Ilosvay-kódex. Nem vagyok a bibliatudományban sem túlzottan jártas, tudomásom szerint csupán egy újszövetségi hely (1Pt 2,17) rendelkezik a király tiszteletéről, de a zsinati kapitulum ennél többet is követel. Az *apostol* a pápát sem jelentheti, ő is csak az *apostolicus* jelzõt viselte (végleges érvénnyel a 11. század közepétõl). Tehát a *locust* semmiképpen se értelmezzük a magyar uralkodóra, de a kérdés további, úgy hiszem, teológiai háttérû vizsgálatot igényel.

A fentiek befejezéseképpen elmondható, hogy Kálmán-kori egyháztörténetünk, amelynek kutatásában jelenleg a magyar medievisztika legkiválóbb képviselõi is részt vesznek, korántsem lezárt, minden ízében megoldott terület, még sok részlet finomításra vár e témakörben.